

SIEDEMDZIESIĘCIOLECIE URODZIN DR. HENRYKA BUŁHAKA

Dr Henryk Bułhak urodził się 1 stycznia 1930 r. w Wilnie jako syn Władysława, prawnika, sędziego Sądu Okręgowego w Nowogródku, a po wojnie w Elblągu, i Konstancji z Białyńskich-Birula. W 1936 r. zaczął uczęszczać do szkoły ss. Nazaretanek w Nowogródku. Dn. 20 czerwca 1941 r. został przez Sowieców wywieziony wraz z matką i babką na Syberię do Aczyńska w Krasnojarskim Kraju, gdzie przebywał do kwietnia 1946 r. Po powrocie do Polski osiadł z rodziną w Elblągu, tam ukończył Gimnazjum i Liceum im. Kazimierza Jagiellończyka. W latach 1949–1952 odbył studia historyczne I stopnia na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu, które następnie uzupełnił w Warszawie w Studium Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Warszawskiego, uzyskując stopień magistra. Po studiach podjął prace w Bibliotece Narodowej w Zakładzie Starych Druków, gdzie pracuje do dziś. W latach 1969–1973 był pracownikiem Instytutu Historii PAN, z którym nadal współpracuje. Był uczestnikiem seminarium prof. Stanisława Herbsta, u którego rozpoczął przygotowywanie rozprawy doktorskiej, obronił ją w 1978 r. u prof. Andrzeja Bartnickiego. Jest członkiem komitetu redakcyjnego „Studiów z dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”.

Henryk Bułhak ożeniony był z Zofią z Górskich (zm. 1994 r.), z którą doczekał się czworga dzieci: Władysława (ur. 1965 r.), dr. historii; Anny Szczypkowskiej (ur. 1967 r.), chemika; Wojciecha (ur. 1968 r.), absolwenta Uniwersytetu Warszawskiego, pracownika administracji państwowej; Ewy Konstancji (ur. 1971 r.), absolwentki Państwowej Wyższej Szkoły Teatralnej w Warszawie, aktorki Teatru Narodowego.

18 kwietnia 2000 r. w Instytucie Historii PAN odbyło się uroczyste spotkanie z okazji siedemdziesięciolecia urodzin dr. Henryka Bułhaka, wieloletniego współpracownika Instytutu. Zebranie zgromadziło liczną grupę kolegów, przyjaciół i współpracowników Jubilata, a także Dyрекcję Instytutu. Spotkanie prowadził dr Andrzej Koryn.

Jako pierwszy zabrał głos prof. Piotr Łossowski, przypominając współpracę Jubilata z Zakładem Historii Europy XIX i XX w. trwającą ponad ćwierć wieku. Dr Henryk Bułhak, zajmując się historią polityczną i wojskową okresu międzywojennego, ze szczególnym uwzględnieniem stosunków polsko-francuskich, polsko-rumuńskich i polsko-czeskich, wniósł duży wkład do dorobku naukowego całego Zakładu. Jedną z największych zasług dr. Bułhaka było opracowanie dziejów sojuszów wojskowych, jakie Polska zawarła u progu swego istnienia z Francją i Rumunią. Jest on autorem szeregu pionierskich prac poświęconych tej problematyce, także wielokrotnie brał udział w konferencjach naukowych, gdzie przedstawiał swoje ustalenia. Prof. Łossowski podkreślił również wysokie walory warsztatu naukowego dr. Bułhaka, świetną znajomość źródeł i literatury przedmiotu, dokładność i skrupulatność w wykorzystaniu materiałów i przygotowaniu tekstu, pełną odpowiedzialność za podane informacje i sformułowane wnioski. Dla dr. Bułhaka historia to

nie tylko zawód, ale przede wszystkim pasja i realizacja swoich prawdziwych zainteresowań — powiedział na zakończenie prof. Łossowski.

Dyrektor IH PAN prof. Stanisław Bylina zwrócił uwagę na znaczenie dla Instytutu osób niezatrudnionych w naszej placówce, ale stale z nią współpracujących. Dr Henryk Bułhak zajmuje w tej grupie ważną pozycję, wzbogacając swoimi pracami ogólny dorobek naukowy Zakładu Historii Europy, a przy tym całego Instytutu. Przekazując najlepsze życzenia, prof. Bylina wyraził nadzieję, by ta owocna współpraca z Jubilatem trwała jak najdłużej.

Następnie zabrał głos doc. Romuald Wojna, przypominając najważniejsze fakty z życia i działalności naukowej dr. Henryka Bułhaka. W wypowiedzi doc. Wojny pojawiło się dużo własnych wspomnień, wynikających z faktu, iż obaj panowie poznali się przed wojną w Nowogródku, jako bardzo mali chłopcy. Swoją znajomość, która przerodziła się w przyjaźń, odnowili po wojnie, na studiach w Warszawie, aby ją podtrzymać do chwili obecnej. Doc. Wojna, charakteryzując osobowość Jubilata, podkreślił jego głęboką wiarę, wysoką etykę i wielką życzliwość dla ludzi. Zwrócił również uwagę na ważną rolę, jaką w życiu dr. Bułhaka odegrała jego żona, Zofia — otwarta na zainteresowania naukowe męża, stwarzała mu zawsze warunki do pracy badawczej.

Wspólne wspomnienia z czasów młodości przywołał również redaktor Zdzisław Szpakowski, który był starszym kolegą Henryka Bułhaka w gimnazjum i liceum elbląskim, a w późniejszych latach, po Październiku 1956 r., razem z nim pracował w nieformalnym zespole w ramach redakcji „Więzi”, zajmując się Wrześniem 1939 r.; ich celem było odkłamywanie najnowszej historii Polski.

Doc. Andrzej Korzon uzupełnił biografię Jubilata o drobny, ale istotny szczegół, przypomniał bowiem, że dr Bułhak podczas studiów, jako jeden z nielicznych, nie wstąpił do ZMP, w związku z czym miał poważne trudności na Uniwersytecie w Toruniu, gdzie wręcz groziło mu wyrzucenie z uczelni.

Prof. Andrzej Ajnenkiel powiedział, że wielokrotnie miał przyjemność słuchać wystąpień dr. Bułhaka na różnych międzynarodowych konferencjach naukowych i zawsze miał wrażenie, iż słucha ważnych tekstów, rzeczowych, w pełni udokumentowanych, świadczących o prawdziwej erudycji autora.

Prof. Zdzisław Wójcik przypomniał zebrany swoją przyjaźń z Jubilatem, wspólną przynależność do środowiska piłsudczyków, a także — już w tonacji żartobliwej — podróż z dr. Bułhakiem na konferencję do Nowego Jorku.

Prof. Stanisław Alexandrowicz, który poznał dr. Henryka Bułhaka podczas studiów w Toruniu, scharakteryzował atmosferę panującą w tym czasie na Wydziale Humanistycznym. Nawiązał jednocześnie do wspólnych korzeni litewskich i wspomnień zesłańczych.

Prof. Wiesław Majewski przypomniał wszystkim o seminarium prof. Stanisława Herbsta, którego był przez wiele lat współuczestnikiem wraz z dr. Bułhakiem. Wdzięczni uczniowie, w tym także Jubilat, podtrzymują pamięć o swoim profesorsze i jego seminarium, które w okresie Polski Ludowej było prawdziwym „azylem wolnej myśli”. Co roku uczestniczą w Mszy św. w intencji prof. Herbsta oraz spotykają się w rocznicę śmierci przy jego grobie.

Na zakończenie zabrał głos dr Henryk Bułhak, dziękując wszystkim za obecność i pamięć. Jednocześnie podkreślił, że pozostaje wdzięczny wielu osobom, bez których życie jego z pewnością potoczyłoby się inaczej. Przede wszystkim bardzo dużo zawdzięcza swojemu ojcu i atmosferze panującej w domu rodzinnym, gdzie pielęgnowano zainte-

resowania historyczne, zachęcano do lektur, przekazywano kult dla czynu niepodległościowego, wojska i Józefa Piłsudskiego. Jedno z pierwszych jego wspomnień z dzieciństwa to uroczystości w Nowogrodzku związane ze śmiercią i pogrzebem marszałka Piłsudskiego. Wybuch wojny, okupacja sowiecka, a następnie kilkuletni pobyt na „niehumanitarnej ziemi” były bardzo trudnymi doświadczeniami dla niego, ale jednocześnie pogłębiły jego zainteresowania historyczne. To, że udało mu się przeżyć ten okres i powrócić do kraju, zawdzięcza zapobiegliwości i mądrości życiowej swojej matki. Już po wojnie w gimnazjum w Elblągu zetknął się z dobrymi nauczycielami, Stanisławem Dymczakiem, historykiem, Marią Miłaszewską, polonistką, Franciszką Laboch, łacinniczką i ks. prefektem Apoloniuszem Żynelem. Dzięki nim otrzymał solidne podstawy wykształcenia humanistycznego. Prof. Dymczak nauczył go elementarnych zasad historyka, a szczególnie wpoił w niego szacunek dla faktów historycznych. Mimo trudnych przeżyć w okresie narastającego stalinizmu, także bardzo dobrze wspomina swój pobyt w na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu, gdzie spotkał się ze znakomitym zespołem profesorskim. Szczególnie wyróżniała się tam postać prof. Ludwika Kolankowskiego, wielkiego historyka, do którego dr Bułhak uczęszczał na seminarium. Był jego najmłodszym i jednocześnie ostatnim uczniem. Z grona osób, dla których Jubilat zachował szczególną wdzięczność, trzeba jeszcze wymienić: prof. Aleksandra Birkenmajera, Stanisława Herbsta, Alodię Kawecką-Gryczową. Wszystkie wspomniane osoby pozwoliły mu w trudnym okresie dla Polski i dla polskiej historiografii wypracować bardzo osobisty stosunek do zawodu i powołania, a nawet postępowania polskiego historyka, któremu starał się być wierny. Kończąc swoje wystąpienie, dr Henryk Bułhak złożył na ręce Dyrekcji IH PAN serdeczne podziękowania za wieloletnią współpracę i pomoc w realizacji zadań i celów badawczych. Od wielu już lat Jubilat uważa Instytut Historii za drugi swój „dom”, obok pierwszego, jakim pozostaje Biblioteka Narodowa.

Po części oficjalnej odbyło się spotkanie towarzyskie przy lampce wina, na którym była możliwość złożenia życzeń Jubilatowi, a także okazja do rozmów w ciepłej i serdecznej atmosferze.

BIBLIOGRAFIA PUBLIKACJI DR. HENRYKA BUŁHAKA

A. Historia dawnej książki i bibliotekoznawstwa

1. *Repertorium druków w języku polskim z I-jej połowy XVI w.*, „Przegląd Biblioteczny”, R. 23/1955, z. 3/4, s. 305–309.
2. Rec. pracy: T. A. Bykowa, M. M. Gurewicz, *Opisanije izdanij graždanskaj pieczati 1708 – janwar’ 1725 g.*, Moskwa 1955, „Przegląd Biblioteczny”, R. XXV/1957, z. 1, s. 65–70 (współautor Helena Kapelusz).
3. *Jak wyglądała dawna książka*, „Poradnik Bibliotekarski”, R. IX/1957, nr 10–11, s. 299–304.
4. Rec. pracy: *Bibliografija ruszkaj bibliografii po istorii SSSR...*, Moskwa 1957, „Przegląd Biblioteczny”, R. XXVI/1958, z. 2/3, s. 253–254.
5. *Polonia typographica saeculi sedecimi*, z. 3, Wrocław 1959, ss. 33.
6. *Prace o drukarstwie hugenockim*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce”, t. VIII/1963, s. 249–256.
7. *Polonia typographica saeculi sedecimi*, z. 5, Wrocław 1964, ss. 45.

8. *Polonia typographica saeculi sedecimi. A Collection of Facsimili of Typographic Material from Polish Presses of the 16th Century*, „New Polish Publications”, R. XIII/1965, nr 5, s. 6–7.
9. *Polonia typographica saeculi sedecimi*, z. 6, Wrocław 1966, ss. 29.
10. Rec. pracy: *Imprimeurs et libraries parisiens du XVIe siècle. Ouvrage publié d'après les manuscrits de Philippe Renouard...*, Paris 1964, „Rocznik Biblioteki Narodowej”, R. III/1967, s. 462–468.
11. *Badania nad dziejami książki polskiej wieków XVI–XVIII w okresie powojennym*, „Rocznik Biblioteki Narodowej”, R. IV/1968, s. 333–357.
12. *Polonia typographica saeculi sedecimi*, z. 7, Wrocław 1970, ss. 89.
13. Hasło: *Ungler Florian, Unglerowa Helena*, w: *Encyklopedia wiedzy o książce*, Wrocław 1971, s. 2406–2407.
14. Hasła z dziejów drukarstwa francuskiego, ibidem.
15. Hasło: *Ungler Florian, Unglerowa Helena*, w: *Słownik pracowników książki polskiej*, Warszawa 1972, s. 926–927.
16. Rec. pracy: *Grawjura Francyska Skaryny (Ustupny artykuł, sistemyzacja grawjur i mastactwaznauczy analiz L. Barazny)*, Mińsk 1973, „Rocznik Biblioteki Narodowej”, R. IX/1973, s. 500–501.
17. *Stan badań nad dziejami dawnej książki w Związku Radzieckim*, „Przegląd Biblioteczny”, R. XLII/1974, z. 4, s. 413–422.
18. Rec. pracy: *Almanach bibliofila*, Moskwa 1973, „Rocznik Biblioteki Narodowej”, R. XI/1975, s. 417–420.
19. *Oddział rzadkiej książki w Bibliotece im. Lenina*, „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Narodowej”, nr 1–2(66–67)/1976, s. 28–29.
20. *Metoda typograficzna w badaniach nad dawną książką. Uwagi i refleksje*, „Biuletyn Poligraficzny”, R. 10/1977, nr 2, s. 37–52.
21. *Z badań nad początkami drukarstwa cyrylicznego w Krakowie. Uwagi na marginesie książki E. L. Niemirowskiego*, „Roczniki Biblioteczne”, R. 21/1977, z. 1–2, s. 533–545 (współautor Jan Pirożyński).
22. *Polonia typographica saeculi sedecimi*, z. 12, Wrocław 1981, ss. 24.
23. Rec. pracy: W. I. Łukjanienko, *Katalog bieloruskich izdanij kirillowskiego szrifta XVI–XVII ww.*, wydanie 1, Leningrad 1973; wydanie 2, Leningrad 1975, „Rocznik Biblioteki Narodowej”, R. XII–XIII/1976–1977, s. 415–420.
24. *K woprosu o polskim sotrudnicestwie w rabotie nad Swodnym Katalogom staropiecznykh knig kirillowskiego i glagoliczeskiego szriftow*, w: *W pomaszcz sostawitielam Swodnogo Kataloga staropiecznykh izdanij kirillowskiego i glagoliczeskiego szriftow. Materialy Miedzunarodnogo sowieszczanija specialistow NRB, PNR, SSSR i CzSR po rabotie nad Swodnym Katalogom*, Moskwa 1980, s. 33–37.
25. *Polskie issledowanija w oblasti kirillowskiego knigopieczatanija. Itogi i perspektiwy*, w: *Russko-polskie swjazi w oblasti kniżnogo diela. Sbornik naucznych trudow*, Moskwa 1980, s. 28–34 (współautor Maciej Dąbrowski).
26. Rec. pracy: *Naczalo knigopieczatanija w Bielorusii i Litwie. Zizn i diejatelnost' Franciska Skaryny. Opisanije izdanij i ukazatel litieratury 1517–1977. Sostawitiel E. L. Niemirowskij*, Moskwa 1978, „Rocznik Biblioteki Narodowej”, R. XVI/1980, s. 407–409.
27. *Miscellanea bibliografica. Druki krakowskie XVI w. Florian Ungler*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej”, R. XXXI/1981, nr 1/2, s. 51–56.
28. *Miscellanea bibliografica. Druki krakowskie XVI w. Hieronim Wiator*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej”, R. XXXIV–XXXV/1984/1985, nr 1/2, s. 113–119.
29. *Miscellanea bibliografica. Druki krakowskie XVI w. Jan Haller*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej”, R. XLI/1991, nr 1/2, s. 73–80.
30. Hasło: *Ungler Florian*, w: *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, z. 1, cz. 1, Wrocław 1983, s. 299–313.
31. *Miscellanea bibliographica. Druki krakowskie XVI w. Jan Haller (2)*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej”, R. XLV/1995, nr 1/2, s. 43–45.
32. *Varia hallerowskie*, „Roczniki Biblioteczne”, R. XXIX/1985, z. 1–2, s. 23–31.

33. *Die Wiener Offizin von Hieronymus Vietor, dem bedeutendsten polnischen Buchdrucker der ersten Hälfte des 16 Jahrhunderts*, w: *Quellenstudien zur polnischen Geschichte am Österreichischer Sammlungen*, herausgegeben von W. Leitsch und J. Pirożyński, Wien 1990, s. 72–82.
34. *Miscellanea bibliographica. Druki krakowskie XVI w. Kasper Hochfeder. Jan Haller. Florian Ungler*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej”, R. XLVI/1996, nr 1/2, s. 37–45.
35. *Miscellanea bibliographica. Druki krakowskie XVI w. Wolfgang Lern. Jan Haller*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej”, R. XLVII/1997, nr 1/2, s. 31–39.
36. *Wiedeńska oficyna Hieronima Wietora. Materiały do dziejów zasobu typograficznego oraz bibliografii druków z lat 1510–1518*, w: *Z badań nad dawną książką. Studia ofiarowane Profesor Alodii Kaweckiej-Gryczowej w 85-lecie urodzin*, t. 2, Warszawa 1993, s. 297–431.
37. *Miscellanea bibliographica. Druki krakowskie XVI w. Florian Ungler. Maciej Szarfenberg*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej”, R. XLVIII/1998, nr 1/2, s. 5–11.
38. *Glosa do listów Hieronima Wietora i Hieronima Aurimontanusa-Cingulariusa do Jana Dantyszka (1530, 1537)*, „Rocznik Biblioteki Narodowej”, R. XXX–XXXI/1994–1995, s. 159–163.
39. *Red. naukowy pracy: Prace badawcze i bibliograficzne nad zbiorami rzadkich i cennych książek i dokumentów. Materiały z seminarium polsko-radzieckiego — Warszawa 8–10 października 1985*, Warszawa 1991, ss. 215 (współred. Jakub Zdzisław Lichański).
40. *Analiza typograficzna jako metoda księgoznawcza w badaniach nad dawną książką*, w: *Prace badawcze i bibliograficzne...*, op. cit., s. 40–48.
41. *Na tropach książek cyrylickich wydawanych w państwie polsko-litewskim w XV–XVIII wieku. Próba charakterystyki*, w: *Rękopis a druk. Materiały sesji: „Najstarsze druki cerkiewnoślawiańskie i ich stosunek do tradycji rękopiśmiennej”*. (Kraków 7–10 XI 1991), Kraków 1993, s. 179–189 (współautor Maria Błońska).
42. *Rec. pracy: Katalog paleolitów iz fondów Centralnoj naucznoj biblioteki im. W. I. Wernadskiego NAN Ukrainy. Sostawiła M. A. Szamraj pri uczasti B. W. Granowskiego i I. B. Torbanowa*, Kiew 1995, „Rocznik Biblioteki Narodowej”, R. XXXIII–XXXIV/[2001], s. 261–265.

B. Historia najnowsza Polski i Europy. Dzieje polityki zagranicznej i wojskowości (1918–1945)

1. *Ostatnie publikacje o Wielkiej Wojnie Narodowej ZSRR w radzieckich czasopismach historycznych*, „Kwartalnik Historyczny”, R. 65/1958, z. 2, s. 664–668 (współautor Marek Getter).
2. *«Revue Historique de l'Armée» 1945–1957*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” [cyt. dalej w skrócie: „WPH”], R. III/1958, nr 4, s. 361–382.
3. *Rec. Saggio bibliographico sulla Seconda Guerra Mondiale*, Roma 1955, „Przegląd Biblioteczny”, R. XXVII/1959, z. 1/2, s. 132–133.
4. *Wrzesień 1939. Przegląd literatury dokumentarnej*, „Poradnik Bibliotekarza”, R. XI/1959, nr 10, s. 295–297.
5. *Flota Bałtycka w czasie Wielkiej Wojny Narodowej ZSRR*, „WPH”, R. V/1960, nr 1, s. 331–340.
6. *«Revue Historique de l'Armée» 1958–1959*, „WPH”, R. VI/1961, nr 1, s. 387–397.
7. *Samobójstwo floty francuskiej w Tulonie w 1942 r.*, „WPH”, R. IX/1964, nr 1, s. 327–336.
8. *Wojskowa bibliografia drugiej wojny światowej*, „WPH”, R. IX/1964, nr 4, s. 220–222.
9. *Rec. pracy: H. Batowskiego, Ostatni tydzień pokoju*, Poznań 1964, „WPH”, R. X/1965, nr 1/2, s. 781–789.
10. *Polska i Francja wobec remilitaryzacji Nadrenii*, „Więź”, R. IX/1966, nr 6, s. 97–104.
11. *Stanowisko Polski wobec Francji na tle remilitaryzacji Nadrenii w marcu 1936 r. w ujęciu polskiego attaché wojskowego*, „WPH”, R. XI/1966, nr 2, s. 456–459.
12. *O kampanii wrześniowej w książce D. M. Proektora*, „Więź”, R. IX/1966, nr 9, s. 117–121.
13. *Flota Czarnomorska w Wielkiej Wojnie Narodowej ZSRR*, „WPH”, R. XII/1967, nr 4, s. 360–372.
14. *O raportach polskich attachés wojskowych w Berlinie przed 1939 r.*, „WPH”, R. XIII/1968, nr 1, s. 513–515.
15. *Rozmowy sztabowe polsko-francuskie w Paryżu (wrzesień–październik 1922)*, „Przegląd Historyczny”, t. 60/1969, z. 2, s. 363–374.

16. *Lettre du maréchal Foch au général Sikorski en date du 26 février 1925* [winno być: 6 III 1925], „Revue International d’Histoire Militaire”, nr 28/1969, s. 675–678.
17. *Z dziejów stosunków wojskowych polsko-czechosłowackich w latach 1921–1927*, „Studia z Dziejów ZSRR i Europy Środkowej”, t. V/1969, s. 115–145.
18. *W sprawie oceny strategicznego zagrożenia Polski z maja 1934 r.*, „WPH”, R. XV/1970, nr 4, s. 370–372.
19. *Rozmowy polsko-francuskie w Paryżu (październik–listopad 1924 r.)*, „Przegląd Historyczny”, t. 61/1970, z. 4, s. 680–683.
20. *General Sikorski i sojusz z Francją w r. 1922*, „Więź”, R. XV/1972, nr 11, s. 68–84.
21. Rec. pracy: *Wrzesień 1939. Z problemów najnowszej historii Polski*, wybór B. Skaradziński, Z. Szpakowski, Warszawa 1972, „Więź”, R. XVI/1973, nr 2, s. 169–172.
22. *Plan Focha*, „Więź”, R. XVII/1973, nr 3, s. 160–162.
23. *Początki sojuszu polsko-rumuńskiego i przebieg rokowań o konwencję wojskową w latach 1919–1921*, „Dzieje Najnowsze”, R. 5/1973, nr 3, s. 21–52.
24. *Próby przekształcenia sojuszu wojskowego z Rumunią w trójstronne przymierze polsko-francusko-rumuńskie w latach 1923–1924*, „Przegląd Historyczny”, t. 64/1973, z. 3, s. 519–528.
25. *Materiały do dziejów sojuszu polsko-rumuńskiego w latach 1921–1931*, „Studia Historyczne”, R. 16/1973, z. 3, 419–430.
26. *Rola wojska w przewrotach autorytarnych*, w: *Dyktatury w Europie Środkowo-Wschodniej 1918–1939*, pod red. J. Żarnowskiego, Wrocław 1973, s. 142–152.
27. *Polska deklaracja sojusznicza wobec Francji w okresie remilitaryzacji Nadrenii. Marzec 1936 r.*, „WPH”, R. XIX/1974, nr 4, s. 272–290.
28. *Z dziejów stosunków wojskowych polsko-czechosłowackich w latach 1927–1936*, „Studia z Dziejów ZSRR i Europy Środkowej”, t. XI/1975, s. 97–150.
29. *Rozmowy sztabowe polsko-francuskie w Paryżu (maj 1924 r.)*, „Przegląd Historyczny”, t. 67/1976, z. 1, s. 55–70 (współautor Piotr Stawecki).
30. *Czechosłowackie próby wznowienia rozmów na temat sojuszu wojskowego z Polską (1937–1938)*, „Studia z Dziejów ZSRR i Europy Środkowej”, t. XII/1976, s. 203–210.
31. Rec. pracy: A. A. Jażkowa, *Małaja Antanta w jęwropiejskiej politykie 1918–1925*, Moskwa 1974, „Studia z Dziejów ZSRR i Europy Środkowej”, t. XII/1976, s. 220–227.
32. *Jan Napiński*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. XXII/1977, s. 589–590.
33. Rec. pracy: V. Moisuc, *Diplomația Românei și problema aparării suverenității și independenței naționale în perioada martii 1938 – mai 1940*, București 1971, „Studia z Dziejów ZSRR i Europy Środkowej”, t. XIII/1977, s. 193–200 (współautor Antoni Zieliński).
34. *Polska a Rumunia 1918–1939*, w: *Przyjaźnie i antagonizmy. Stosunki Polski z państwami sąsiednimi w latach 1918–1939*, pod red. J. Żarnowskiego, Wrocław 1977, s. 305–344.
35. *Organizacja polskich naczelnych władz wojskowych w latach 1918–1921*, (rec. pracy B. Woszczyńskiego, *Ministerstwo Spraw Wojskowych*, Warszawa 1972), „WPH”, R. XXIV/1979, nr 4, s. 257–264.
36. *Polsko-francuskie koncepcje wojny obronnej z Niemcami z lat 1921–1926*, „Studia z Dziejów ZSRR i Europy Środkowej”, t. XV/1979, s. 69–96.
37. *Próba czechosłowackich władz wojskowych nawiązania rozmów sojuszniczych z polskim Sztabem Głównym w marcu 1938 r.*, „Studia z Dziejów ZSRR i Europy Środkowej”, t. XV/1979, s. 205–209.
38. *Pologne et Roumanie 1918–1939*, „Acta Poloniae Historica”, t. 41/1980, s. 171–201 (współautor Antoni Zieliński).
39. *Adam Tymoteusz Sawczyński*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. XXXV/1994, s. 287–289.
40. *Z dziejów stosunków polsko-rumuńskich (sierpień 1936 – wrzesień 1938)*, „Studia z Dziejów ZSRR i Europy Środkowej”, t. XVI/1980, s. 145–170 (współautor Antoni Zieliński).
41. *Władysław Sikorski a sojusz z Francją w latach 1922–1925*, w: *General Władysław Sikorski. Żołnierz i polityk. Materiały na sympozjum poświęcone 100 rocznicy urodzin*, Warszawa 1981, s. 76–84; (także w: „Zeszyty Popularnonaukowe Towarzystwa Wiedzy Obronnej”, R. 9/1981, nr 4, s. 51–56).
42. Rec. pracy: D. S. Klimowski, *Germanija i Polska w lokarnskoj sistimie jęwropiejskich otnoszenii. Iż*

- istorii zarożdenija wtoroj mirowoj wojny, Minsk 1975, „Studia z Dziejów ZSRR i Europy Środkowej”, t. XVII/1981, s. 223–227.
43. *La Pologne et les relations franco-allemandes 1925–1932. Perspective polonaise*, „Acta Poloniae Historica”, nr 46/1982, s. 141–158.
 44. *The Role of Armed Forces in Authoritarian Coups d’Etat*, w: *Dictatorship in East-Central Europe 1918–1939. Anthologies*, editor J. Żarnowski, Wrocław 1983, s. 203–221.
 45. *Armia Polska na ziemi francuskiej*, w: *Armia Polska we Francji 1917–1919. Materiały sesji z okazji 65 rocznicy Armii Polskiej we Francji*, Warszawa 1983, s. 32–46 (współautor Piotr Stawecki).
 46. Rec. pracy: M. Zgórniak, *Sytuacja militarna Europy w okresie kryzysu politycznego 1938 r.*, „Studia z Dziejów ZSRR i Europy Środkowej”, t. XVIII/1983, s. 190–198 (współautor Marian Krwawicz).
 47. *Pośrednictwo dyplomacji polskiej między Rumunią a ZSRR w sprawie podpisania tzw. Protokołu moskiewskiego (1928–1929)*, „Studia z Dziejów ZSRR i Europy Środkowej”, t. XIX/1983, s. 89–103.
 48. *La médiation de la Pologne entre la Roumanie et l’U.R.S.S. avant l’Accord de Moscou (1928–1929)*, „Acta Poloniae Historica”, t. 52/1985, s. 125–146.
 49. *Początki Armii Polskiej na ziemi francuskiej w latach pierwszej wojny światowej*, w: *Wojsko Polskie 1914–1922*, t. 1, Koszalin 1986, s. 163–194 (współautor Piotr Stawecki).
 50. *L’alliance franco-polonaise dans le système politique et militaire de Versailles en Europe de l’Est et du Sud-Est*, w: *Les Conséquences des Traités de Paix de 1919–1920 en Europe Centrale et Sud-Orientale. Colloque de Strasbourg (24–26 mai 1984)*, Strasbourg 1987.
 51. *Polsko-francuskie stosunki polityczne i wojskowe. Marzec–wrzesień 1936*, „WPH”, R. XXXIII/1988, nr 2, s. 81–98, tamże, R. XXXIV/1989, nr 1, s. 35–60, nr 2, s. 125–145.
 52. *Rozmowy wojskowe polsko-rumuńsko-francuskie w Warszawie (7–8 kwietnia 1924 r.)*, „Przegląd Historyczny”, t. 80/1989, z. 1, s. 127–131.
 53. *Konferencja wojskowa polsko-rumuńsko-francuska w Warszawie (7–8 IV 1924 r.)*. *Geneza, przebieg, rezultaty*, „Studia z Dziejów ZSRR i Europy Środkowej”, t. XXV/1989, s. 107–123.
 54. Wyd. pracy: J. Łukasiewicz, *Dyplomata w Paryżu 1936–1939. Wspomnienia i dokumenty Juliusza Łukasiewicza, ambasadora Rzeczypospolitej Polskiej*, Londyn 1989, ss. 461; (wyd. 2, rozszerzone, Warszawa 1995, ss. 497), (współwyd. Wacław Jędrzejewicz).
 55. *Wydarzenia polityczne i militarne na południowo-wschodnim teatrze działań wojennych*, w: *Wojna polsko-sowiecka 1920 roku. Przebieg walk i tło międzynarodowe. Materiały sesji naukowej w Instytucie Historii PAN 1–2 października 1990 r.*, pod red. A. Koryna, Warszawa 1991, s. 59–81; (wyd. 2, Warszawa 1993, s. 59–81).
 56. *Marszałek Józef Piłsudski i pierwsze wojskowe rozmowy polsko-francuskie w 1922 roku*, „Niepodległość”, t. XXIV/1991 (po wznowieniu), s. 15–22.
 57. *Armia Polska we Francji (1917–1919). Szkic do dziejów*, w: *Polonia i odbudowa państwa polskiego w 1918 roku*, pod red. W. Śladkowskiego, Lublin-Warszawa 1991, s. 109–139 (współautor Piotr Stawecki).
 58. *Les relations franco-polonaises dans la première période du gouvernement d’Edouard Herriot (juin–novembre 1924)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, nr 1004, Prace Historyczne, z. 98/1992, s. 111–135.
 59. Red. naukowy pracy: *Z dziejów polityki i dyplomacji polskiej. Studia poświęcone pamięci Edwarda hr. Raczyńskiego Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej na wychodźstwie*, Warszawa 1993, ss. 407 (współred.: Maria Nowak-Kiełbikowa i Zbigniew Wójcik).
 60. *Działalność Władysława Sikorskiego w dziedzinie polityki zagranicznej w latach 1924–1925*, w: *Z dziejów polityki i dyplomacji polskiej*, op. cit., s. 255–268.
 61. *Problem Polski w początkowym okresie rokowań przed Locarno (1925 r.)*, „Niepodległość”, t. XXVII/1993 (po wznowieniu), s. 191–198.
 62. Rec. pracy: T. Schramm, *Francuskie misje wojskowe w państwach Europy Środkowej 1919–1938*, Poznań 1987, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”, t. XXVIII/1993, s. 171–173.
 63. *Polska–Francja. Z dziejów sojuszu 1922–1939*, cz. 1: (1922–1932), Warszawa 1993 [1995], ss. 320.
 64. *Problem Polski w początkowym okresie rokowań przed Locarno 1925 r.* (cz. II), „Niepodległość”, t. XXVIII/1995 (po wznowieniu), s. 218–229.

65. *Stosunek Józefa Becka do Czechosłowacji w r. 1938 w ujęciu Michała Łubińskiego, dyrektora gabinetu Ministra Spraw Zagranicznych II Rzeczypospolitej*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”, t. XXX/1995, s. 123–128.
66. *Central Europe and Poland*, w: *Wilsonian East Central Europe. Current perspectives*, edited by J. S. Micgiel, New York 1995, s. 71–80.
67. *W poszukiwaniu sojuszków i związków integracyjnych z państwami Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej. Przyczynek do dziejów dyplomacji polskiej jesienią 1920 r.*, w: *Międzymorze. Polska i kraje Europy Środkowo-Wschodniej XIX–XX wieku. Studia ofiarowane Piotrowi Łossowskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Warszawa 1995, s. 227–239.
68. *La Pologne à la défiance de la paix contre le danger d'une guerre*, „Revue Roumaine d'Histoire”, t. XXXV/1996, z. 3–4, s. 177–194.
69. *Sojuzes systemu wersalskiego: Warszawa–Paryż–Bukareszt–Praga*, w: *Od Wersalu do Poczdamu. Sytuacja międzynarodowa Europy Środkowo-Wschodniej 1918–1945. Materiały z sesji naukowej w Instytucie Historii PAN 23–24 października 1995 r.*, pod red. A. Koryna, Warszawa 1996, s. 43–63.
70. *Sojusz polsko-francuski wobec Locarno*, w: *Locarno z perspektywy siedemdziesięciu lat. Materiały z konferencji, która odbyła się w Szczecinie 19 i 20 października 1995 r.*, pod red. M. Baumgarta, Szczecin 1998, s. 25–59.
71. *Stosunki Polski z Rumunią (1918–1921)*, w: *Odrodzona Polska wśród sąsiadów*, pod red. A. Koryna, Warszawa 1999, s. 106–123.
72. *Józef Piłsudski wobec sojuszu polsko-francuskiego. Szkic do tematu*, w: *Józef Piłsudski i jego współpracownicy*, pod red. A. Suchońskiego, Opole 1999, s. 53–71.
73. *La France et la Pologne 1920–1922. Relations bilaterales ou partie d'un système européen de sécurité?*, w: *La France à la recherche de sécurité 1920–1922*, „Guerre Mondiale et Conflits Contemporains. Revue d'Histoire”, Année XLIX, nr 193/septembre 1999 (współautor Tomasz Schramm).
74. *Rumunia a Polska w latach 1918–1921*, w: *Przełomy w historii. XVI Powszechny Zjazd Historyków Polski, Wrocław 15–18 września 1999 roku*. Pamiętnik, t. II, cz. 2, Toruń 2000, s. 209–222.
75. *L'alliance militaire franco-polonaise. Son développement et ses crises*, w: *Bâtir une nouvelle sécurité. La coopération militaire entre la France et les états d'Europe centrale et orientale de 1919 à 1929. Actes du colloque organisé en décembre 1999 par le Centre d'étude d'histoire de la Défense en collaboration avec le Service historique de l'armée de Terre et avec le concours du centre d'histoire du monde germanique et danubien de l'université de Paris IV*, Château de Vincennes 2001, s. 223–233.

C. Varia

1. Rec. pracy: *Oczerki istorii istoriczeskoj nauki w SSSR*, t. 1, Moskwa 1955, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, R. 1/1956, nr 4, s. 824–831.
2. Hasło: *Nauka*. *Bolszaja Sowietskaja Encyklopedia*, wyd. 2, t. XXIX 1954, „Studia i Materiały do Dziejów Nauki Polskiej”, 1956.
3. *Nowe przyczynki do dziejów Śląska*, „Nowe Książki”, R. IX/1957, nr 3, s. 28.
4. Rec. pracy: N. A. Kazakowa, J. S. Łurie, *Anti-feodalnyje jereciceskije dwizenija na Rusi XIV – naczała XVI wieka*, Moskwa 1955, „Przegląd Historyczny”, t. 50/1959, z. 1, s. 134–137.
5. *Okruchy wspomnień wrześnieowych*. (wywiad z por. Romanem Podbielskim), „Więź”, R. 9/1966, nr 9, s. 80–100 (współautor Bohdan Skaradziński).
6. *Początek jutra* [o książkach W. Urbanowicza], „Więź”, R. X/1967, nr 6, s. 131–136.
7. *Plk. Jan Ciałowicz*, „Więź”, R. 10/1967, nr 11–12, s. 171–173.
8. *Profesor Aleksander Birkenmajer*, „Więź”, R. 11/1968, nr 4, s. 136–138.
9. Wyd. wspomnień: J. Kleeberg, *Wspomnienie o bracie* [gen. Franciszku Kleebergu], „Więź”, R. XIII/1970, nr 11, s. 126–129.
10. Wyd. pracy: J. Ciałowicz, *Od Kościuszki do Sikorskiego*, Kraków 1971, ss. 356.
11. *Stanisław Herbst*, „Więź”, R. 16/1973, nr 10, s. 144–147.
12. *Aleksandra Birkenmajer*, „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Narodowej”, nr 4(57)/1973, s. 34–36.

13. Wyd.: *Listy Stanisława Ignacego Witkiewicza do Teodora Białynickiego-Birula*, „Przegląd Humanistyczny”, nr 10/1977, s. 93–133 (przypisy współautor J. Z. Brudnicki).
14. *O Teodorze Białynickim-Birula*, ibidem.
15. *Anna Kotarska*, w: *Informator bibliotekarza i księgarza na rok 1982*, Warszawa 1981, s. 243.
16. *Z Nowogródka na Syberię (1941)*, „Warszawskie Zeszyty Historyczne”, z. 3/1989, s. 111–119.
17. *Alodia Kawecka-Gryczowa (1903–1990)*, „Tygodnik Powszechny”, R. 44/1990, nr 41, s. 9.
18. *Alodia Kawecka-Gryczowa (1903–1990)*, „Przegląd Biblioteczny”, R. 59/1991, z. 1, s. 101–106.
19. *Alodia Kawecka-Gryczowa (1903–1990)*, „Kwartalnik Historyczny”, R. 98/1991, nr 4, s. 175–176 (współautor Andrzej Wyczański).
20. *Alodia Kawecka-Gryczowa (1903–1990)*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce”, t. XXXVI/1992, s. 245–249.
21. *Profesor Alodia Kawecka-Gryczowa (1903–1990). Szkic do wizerunku*, „Rocznik Biblioteki Narodowej”, R. XXIX/1993, s. 219–228.
22. *Piotr Wandycz. Historyk polski na emigracji i w ojczyźnie*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”, t. XXXI/1995, s. 14–16.
23. *Olgierd Borowik* (współautor Lucyna Kublin), *Maria Douglas, Anna Kotarska, Stanisław Giluń, Janina Kossowska-Sylwańczyk, Stanisław Bojarski, Elżbieta Stankiewicz-Kapelusiowa, Danuta Bacewiczowa*, „Rocznik Biblioteki Narodowej”, R. XXX–XXXI/1994–1995, s. 302–308, 311–312.
24. *Romuald Wojna — historyk Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”, t. XXXII/1997, s. 5–6.

Tadeusz Epsztein
(Warszawa)